

УДК 37.018-057.87:004.738
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-148-151

Ірина ЦАРЬОВА[©]
доктор філологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУЧАСНІ ВИМІРИ ІНФОРМАТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ТЕКСТУ

Розкрито особливості сучасних вимірів категорії інформативності в законодавчих текстах. Розглянуто сучасні підходи дослідження інформативності як основної категорії тексту. Охарактеризовано інформативність як ознаку, що конструє текст законодавчого рівня. Наведено сутнісні характеристики текстів законодавчого дискурсу. Акцентовано щодо надлишкової інформації, яка призводить до згортання, обмеження або утворення спільнокореневих синонімів, що збігаються за значенням, але різняться частотністю вживання. Доведено, що специфіка законодавчого дискурсу як системи пояснює правовий текст.

Ключові слова: законодавчий дискурс, інформативність, надлишкова інформація, частотність вживання.

Постановка проблеми. Тексти, що укладаються юристами, а також їх озвучення, спираються на певну систему, знання якої дає змогу правильно визначати поняття. Такі тексти варто розглядати крізь призму тієї систематичності, яка передбачає і правильне формулювання юридичних понять (складання тексту нормативно-правового акта), і правильне «розшифрування» (тлумачення) цих формулювань. Але неюрист зазвичай не володіє першою необхідною умовою правильного розуміння тексту – системи понять, тому неодмінні знання дефініцій, що визначають точний семантичний об'єм понять.

Вивчення законодавчих текстів має чільне місце серед сучасних лінгвоправових студій. Є безліч підходів до вивчення категорій тексту закону як носія важливої інформації правового характеру. Вони є універсальними за своєю природою. Незалежно від мови, якою створено текст, мовні категорії відбиваються в будь-якому словесному цілому, граматику зведена до їх опису. Інформативність репрезентована в законодавчому тексті у двох формах – змістовно-фактуальній та змістовно-концептуальній. Доцільно зазначити, що для законодавчого тексту фундаментальним є змістовно-фактуальна інформація, бо тут констатуються факти, права, обов'язки громадян конкретної держави, події, процеси, що відбувалися, відбуваються або ж відбуватимуться в суспільстві в межах однієї країни. У такій інформації можуть бути відомості про гіпотези, запропоновані вченими погляди, зіставлення фактів, їх характеристики, різні припущення, рішення. Змістовно-фактуальна інформація є експліцитною за своєю природою, завжди виражена вербально. Одиниці мови в змістовно-фактуальній інформації звичайно вживаються в прямих, предметно-логічних, словникових значеннях, закріплених за одиницями соціально зумовленим досвідом. Речення не містять оцінних елементів або елементів суджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На сьогодні маємо чимало студій, в яких знайшла відображення зазначена проблема. Теоретичні дослідження наведені в працях А. Загнітка, Н. Кондратенко, І. Кочан, Г. Мацюк, Л. Полюги, Л. Симоненко, О. Тараненка, Т. Тищенко, С. Шабат-Савки тощо. Опис текстових категорій української мови здійснюють, зважаючи на його функційно-категорійний характер. Незважаючи на численність наукових розвідок у цьому лінгвоправовому напрямі, вивчення питання інформативності на матеріалі законодавчого дискурсу залишалось поза увагою мовознавців і правознавців. У запропонованій статті акцентуємо на сутності інформативності.

© І. Царьова, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1939-7912>
tsarevasgd@ukr.net

Мета – вивчення категорії інформативності в законодавчих текстах.

Виклад основного матеріалу. Згідно з лексикографічним визначенням, інформативність – це відносний показник тексту та визначається кількістю наявних у ньому інформативних висловлювань. Екстраполюючи поняття інформативності в лінгвістику тексту, інформацію можна визначити як вербалізовану передачу осмислених та організованих фактів об'єктивної дійсності. Деякі дослідники вважають, що чітко визначити поняття інформації взагалі неможливо, оскільки воно є первинним і, відповідно, невизначеним. Уперше термін «інформативність» уведений американським дослідником Р. Хартлі в теорії логарифмів.

Основою будь-якої текстової категорії є семантична категорія (понятійна) – сукупність «сміслових компонентів загального характеру, властивих не окремим словам і системам їх форм, а широким класам слів, що виражаються в природній мові різноманітними засобами. Отже, можна вважати, що категорія є «універсальним змістом» тексту. Зважаючи на новизну інформації, доречно говорити про різний рівень інформативності. Насиченість тексту для одержувачів повідомлення знижується, коли інформація повторюється, і навпаки, підвищується в протилежному випадку. Якщо протягом тексту та сама інформація повторюється, виникає її надмірність. Поняття інформативної надмірності широко застосовується до наукових, технічних, навчальних текстів. Більш того, надмірність є обов'язковою властивістю офіційно-ділового тексту, без цього текст може втратити ясність та однозначність, отримати множинність тлумачень, що неприпустимо в діловій комунікації.

Відмова від надлишкової інформації призводить до її згорання, обмеження або утворення спільнокореневих синонімів, які збігаються за значенням, але різняться частотністю вживання. Наприклад: *захисний* і *захистовий* (рідше). Ці прикметники мають однакові значення: 1) пов'язаний із захистом; 2) призначений захищати. Форми прикметників, пов'язаних з процесовими поняттями, набагато розмаїтіші. З іменником захист та дієсловом захищати/захистити пов'язані семантично прозорі через свою форму прикметникові похідники *захисний/захистовий* (пов'язаний із захистом, захистові/захисні можливості, властивості тощо) та захищальний (призначений захищати, захищальна споруда). Однак у номенклатурі унормовано численні сполуки з прикметником захисний [1]: *Прибережна захисна смуга* (ст. 88, ЗКУ); *захисний припис може бути винесений до осудної особи, яка на момент винесення захисного припису досягла 16-річного віку* [2]; *фонд захисних споруд складається із захисних споруд (сховищ та протирадіаційних укриттів), зокрема швидкоспоруджуваних, споруд подвійного призначення та найпростіших укриттів (далі – споруди фонду захисних споруд) і є основним засобом колективного захисту населення* [3].

Утворюють спільнокореневі прикметники, які збігаються за значенням, але різняться сполучуваністю: *близький* і *ближній*. Слова мають спільні і різні значення. Спільних значень два: 1) «розташований на невеликій відстані»: близькі особи – ближні особи. Відповідно до ст. 32 Закону України «Про державну службу», не допускається призначення на посаду державної служби особи, яка буде прямо підпорядкована близькій особі або якій будуть прямо підпорядковані близькі особи; 2) «який перебуває в прямих родинних стосунках з ким-небудь»: близькі родичі – ближні родичі (фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством. Близькими родичами є: батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, бабка, онуки. Статус близьких родичів мають також подружжя).

Жилий – *житловий*. Ці лексеми хоч і близькі звучанням, але відмінні значенням. Житловий має такі значення: пов'язаний з житлом, який стосується житла, жител; пристосований, призначений для життя людей. Закономірним є вживання цього прикметника зі словами: будівництво, будинок, вагончик, відділ, корпус, масив, побут, проблема, фонд, забудова, комісія, кооператив, криза, норма, площа, спілка, питання, право, приміщення, управління, справи, умови тощо. Жилий (уживають зрідка) – залюднений, обжитий. До іменника будинок можна застосувати обидва прикметники, тільки словосполучення матимуть різне значення: житловий будинок – призначений для життя, жилий будинок – той, у якому живуть люди; заселений. У ст. 380 ЦКУ зазначено: житловим будинком є будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання.

У текстах українського законодавства значну групу становлять модальні модифікатори, що містять різні за своєю морфологічною природою одиниці: модальні дієслова: *могти/не могли, вміти/не вміти, вдатися/не вдатися, годиться/не годиться, дозволити/не дозволити*; модальні предикативи: *можна/не можна, можливо/неможливо*; дієслівно-прикметникові сполучення слів: *бути здатним, бути спроможним*; дієслівно-іменні сполучення: *бути в силах, мати змогу, мати можливість, дати змогу, мати силу, бути у змозі*; модальні предикативні прикметники: *здатний, спроможний, схильний, ладен*. Без підтримки контексту ця функція передається модальним предикативом *можна/не можна*, що входить до складу ядра як найбільш спеціалізований та регулярно використовуваний засіб, але не кваліфікується як домінанта через семантичний обсяг *можна* (передбачає лише ситуації зовнішньої можливості).

На сьогодні проблема, що пов'язана з однозначністю правничих термінів, є невирішеною, а практика свідчить, що в одній галузі знань той самий термін має одне значення, а в іншій — відмінне. Наприклад, термін *операція* з одним значенням вживається у медицині і з іншими — у військовій та фінансовій справах. Різним є значення терміна *криза* в політиці (так називають зміну уряду у зв'язку з утратою підтримки з боку парламенту) і в медицині (зокрема, переломний момент у хворобі) [5].

Терміни повинні бути загальноновизнаними й використовуватися в мовленні, а не бути створеними розробниками правових приписів. Ця вимога в українському юридичному термінотворенні практично не дотримується, бо проведені дослідження свідчать про те, що поняття, які використовуються у загальноновживаній мові і є частиною побутового розуміння, дуже часто не збігаються з поняттями, що вживаються як правничі терміни. Результатом такої розбіжності може бути неточна орієнтація читача нормативного акта, яка передбачає розуміння загальноновживаних слів, що є правничими термінами. Наприклад, слова *працівник* і *благодійник* як елементи загальноновживаної лексичної системи мови набагато ширші за обсягом, ніж слова, які являють собою правничі терміни, і навпаки, слово *біженець* у загальноновживаній мові має вужче значення, ніж правничий термін *біженець*.

У будь-якій мові немає власної назви (слова) для кожного окремого предмета, явища, дії, а є певна назва (слово) для окремої групи чи класу однотипних (однорідних) предметів [4]. Називаючи, наприклад, усі види зброї одним словом *зброя* (знаряддя для нападу або оборони), ми залишаємо осторонь цілу низку ознак (розмір, потужність, форма, марка тощо) і закріплюємо в слові те істотне, що відрізняє цей клас предметів від предметів іншого класу. Якби значення слова не містило узагальнення, то мова не могла б і слугувати засобом спілкування, бо неможливо назвати кожен конкретну річ окремим словом.

У загальному вживанні слово може позначати різні поняття, і в разі тлумачення цього слова, ужитого в тексті нормативно-правового акта, вибирається з усіх можливих варіантів тільки один, той, який відповідає точному змісту правової норми. Терміни вживаються в різних статтях нормативних актів в тому самому або близькому значенні, тому з'ясування значення терміна в одній статті нормативного акта полегшує встановлення його значення і в інших статтях, а також в інших нормативних актах.

Висновки. Тексти законодавчого дискурсу репрезентують єдине смислове, синтаксичне і комунікативне ціле, в якому є зумовленість лексико-граматичних, структурних особливостей тексту з позамовними чинниками змістовно-логічними (тема, предмет мовлення) і концептуально-комунікативними (задум автора, основна думка, ідея твору: адресат, жанровостилістична і ситуативна віднесеність).

Наведений вище матеріал, а також додаткові дослідження вбачаємо у висвітленні процесів транстермінологізації та термінологізації, що є характерним для сучасного етапу розвитку терміносистеми українського права. Подальше дослідження цієї проблеми важливе для з'ясування питань загальнотеоретичного і суто практичного характеру, зокрема для вирішення проблеми мовного унормування запозичених термінів, насамперед англіцизмів, що активно поповнюють сфери правничої, юридично-економічної та інших терміносистем сучасної української мови.

Список використаних джерел

1. Карпіловська С. А., Кочерга О. Д., Мейнарович Є. В. Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія : *Проблеми української термінології*. 2004. № 503. С. 3–8.

2. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. Ст. 70.

3. Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.08.2018 р. № 579. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#Text>.

4. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. Київ : КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 3–7.

5. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура : монограф. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с.

Надійшла до редакції 12.12.2022

References

1. Karpilovska, Ye. A., Kocherha, O. D., Meinarovych, Ye. V. (2004) Strukturni zminy ukraïnskoi naukovoï terminolohii protiahom dvadtsiatoho storichchia [Meinarovych E. V. Structural changes of Ukrainian scientific terminology during the twentieth century]. *Visnyk Natsionalnoho un-tu «Lvivska politekhnikha»*. Seriia : *Problemy ukraïnskoi terminolohii*. № 503, pp. 3–8. [in Ukr.].

2. Pro poperedzhennia nasylystva v simi [On the prevention of violence in the family] : Zakon Ukrainy vid 15.11.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 10, art. 70. [in Ukr.].

3. Pro zatverdzhennia vymoh z pytan vykorystannia ta obliku fondu zakhysnykh sporud tsyvilnoho zakhystu [On the approval of requirements for the use and accounting of the fund of protective structures of civil protection] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 09.08.2018. № 579. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#Text>. [in Ukr.].

4. Symonenko, L. O. (2001) Ukraïnska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy rozvytku. *Ukraïnska terminolohiia i suchasnist* [Ukrainian scientific terminology: state and prospects of development. Ukrainian terminology and modernity] : zb. naukovykh pr. Kyiv : KNEU, issue IV, pp. 3–7. [in Ukr.].

5. Tsaryova, I. V. (2020) Suchasnyi ukraïnskyi yurydychnyi tekst: leksyko-deryvatsiina struktura [Modern Ukrainian legal text: lexical-derivative structure] : monohraf. Dnipro : LIRA, 446 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tsaryova. Modern measurements of informativeness of legislative text. The article reveals the features of modern dimensions of the informativeness category in legislative texts. The aim of this paper is to establish the regularities of the functioning of the scientific and educational texts with the focus on the study of specific categories of text linguistics. Modern approaches to the study of informativeness as the main category of the text are considered.

The author considers the issues of text linguistics categorical apparatus united by shared characteristics, the most essential properties, and phenomena of the objective world. They include all linguistic ideas that integrate with interdisciplinary sciences – philosophy, psychology, lexicology, ethics, linguistics, and stylistics. It is emphasized that the specificity of a particular type of activity corresponds to a particular style, which is known through the text and determines the text categories. The notion ‘category of text linguistics’ as of a meaningful system with the certain structure of the defined category was justified. Informativeness is characterized as a feature that constructs the text of the legislative level.

The essential characteristics of legislative discourse texts are presented. Attention is focused on redundant information, which leads to collapse, restriction, or formation of co-rooted synonyms that coincide in meaning, but differ in frequency of use. It has been proven that the specificity of legislative discourse as a system explains the legal text.

Keywords: *inductiveness, communication, performativity, performativity utterances, pragmatics of the text, predicativeness of communication, communication technique.*